

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ: ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ

© 2018 ЖУКОВА Л. М.

УДК 338.242.4.01

Жукова Л. М.

Роль держави в економічному розвитку: основні теоретичні підходи

Метою статті є комплексне дослідження впливу інституційних змін на економічний розвиток суспільства та визначення ступеня реалізації інституційного статусу держави в умовах глобальної невизначеності. Аналізуючи, систематизуючи й узагальнюючи наукові праці багатьох учених, було розглянуто нові підходи щодо особливостей функціонування і взаємодії інститутів держави та створення інституціональних засад формування ефективної державної політики, адекватної сучасним економічним реаліям і потребам суспільства. У результаті дослідження охарактеризовано умови, які модифікують роль держави, виявлено відмінності у взаємодії держави та економіки на сучасному та попередніх етапах соціально-економічного розвитку. Визначено, що забезпечення інституційного статусу держави за сучасних умов полягає як у продовженні пошуку свого соціально-політичного становлення та геостратегічної ідентичності, так і в суттєвій трансформації соціально-економічного розвитку суспільства, в процесі якої повинна бути сформована багатоконпонентна сукупна інституційна система. Обґрунтовано, що процес інтеграції України в середовище глобальної конкуренції викликає потребу орієнтування на інноваційну модель розвитку. Доведено необхідність пошуку критеріїв ефективності реформ у площині взаємного доповнення інститутів держави й інститутів ринку шляхом продуманого використання наявних інституційних і ціннісних ресурсів суспільства. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення інституційного статусу держави в умовах глобальних зрушень.

Ключові слова: інститут держави, економічний розвиток суспільства, інституційні зміни, державне регулювання економіки, економічна політика, інституційний статус держави.

Бібл.: 26.

Жукова Лариса Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів та кредиту, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (пл. Свободи, 4, Харків, 61022, Україна)

E-mail: lnzhukova16@gmail.com

УДК 338.242.4.01

UDC 338.242.4.01

Жукова Л. Н. Роль государства в экономическом развитии: основные теоретические подходы

Целью статьи является комплексное исследование влияния институциональных изменений на экономическое развитие общества и определение степени реализации институционального статуса государства в условиях глобальной неопределённости. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды многих учёных, были рассмотрены новые подходы относительно особенностей функционирования и взаимодействия институтов государства и создания институциональных основ формирования эффективной государственной политики, адекватной современным экономическим реалиям и потребностям общества. В результате исследования охарактеризованы условия, модифицирующие роль государства, выявлены отличия во взаимодействии государства и экономики на современном и предыдущих этапах социально-экономического развития. Определено, что обеспечение институционального статуса государства в современных условиях состоит как в продолжении поиска своего социально-политического становления и геостратегической идентичности, так и в существенной трансформации социально-экономического развития общества, в процессе которой должна быть сформирована многокомпонентная совокупная институциональная система. Обосновано, что процесс интеграции Украины в среду глобальной конкуренции вызывает потребность ориентира на инновационную модель развития. Доказана необходимость поиска критериев эффективности реформ в плоскости взаимного дополнения институтов государства и институтов рынка путём продуманного использования имеющихся институциональных и ценностных ресурсов общества. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является определение стратегических целей государственной политики относительно обеспечения институционального статуса государства в условиях глобальных сдвигов.

Ключевые слова: институт государства, экономическое развитие общества, институциональные изменения, государственное регули-

Zhukova L. M. The Role of the State in Economic Development: the Main Theoretical Approaches

The aim of the article is to investigate the impact of institutional changes on the economic development of society and determine the extent to which the institutional status of the state is being realized under global uncertainty. Analyzing, systematizing and summarizing scientific works of a number of scientists, new approaches are considered with regard to the features of the functioning and interaction of state institutions as well as the creation of institutional foundations for the formation of an effective state policy adequate to the contemporary economic realities and the needs of society. As a result of the study, the conditions that modify the role of the state are characterized, differences in the interaction of the state and the economy at the current and previous stages of social and economic development are revealed. It is determined that the provision of the institutional status of the state under modern conditions involves both the continuation of the search for its socio-political formation and geostrategic identity and a significant transformation of the socio-economic development of society, in the process of which a multicomponent aggregate institutional system should be formed. It is substantiated that the process of Ukraine's integration into the global competition environment calls for orientation towards an innovation model of development. There proved the necessity for searching for the criteria of effectiveness of reforms in the area of mutual complementation of state institutions and market institutions through the thoughtful use of the existing institutional and value resources of society. Prospects for further research in this direction are the definition of strategic objectives of the state policy regarding the provision of the institutional status of the state in the context of global changes.

Keywords: state institution, economic development of society, institutional changes, state regulation of the economy, economic policy, institutional status of the state.

Bibl.: 26.

рование экономики, экономическая политика, институциональный статус государства.

Библ.: 26.

Жукова Лариса Николаевна - кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов и кредита, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: lnzhukova16@gmail.com

Zhukova Larysa M. - Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance and Credit, V. N. Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine)

E-mail: lnzhukova16@gmail.com

Вступ. Роль держави в економіці є важливою складовою предмета економічної теорії, хоч і держава як така сьогодні не вивчається вченими-економістами. Але історично держава й економіка в дослідницькій традиції Нового часу розглядалися як взаємопов'язані сутності: держава детермінована потребами цілісності соціуму на притаманних останньому ціннісно-інституційних підставах, а економіка детермінована необхідністю складних соціальних взаємодій для належного розподілу та використання суспільних ресурсів. Тобто і той, і інший феномен є соціальними явищами глибинного порядку, в якому вони взаємно ототожуються та закономірно відокремлюються в процесі функціонування та еволюції соціуму.

Держава може існувати як особливий соціальний феномен за рахунок частини додаткового продукту у вигляді податків, тому вона зацікавлена у розширенні бази оподаткування; економіка може ускладнюватися та виходити на більш високі рівні рівноваги завдяки не лише прямому державному примусу, а ще й завдяки довірі, яку забезпечує держава як джерело правил і як мета-інститут. Тому взаємне відокремлення держави й економіки не може бути абсолютним, оскільки на глибинному рівні їх пов'язує спільне коріння, яке проявляє себе на поверхні такого явища, як комплементарність.

Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економіці може трактуватися як процес сходження від абстрактного до конкретного, що може слугувати методологічним ключем до логіко-історичного аналізу розвитку важливих складових економічної науки. Держава як суб'єкт соціально-економічної системи відіграє провідну роль і здійснює вплив на всі без винятку сфери життя та діяльності людини, в тому числі й на економіку.

Історично держава виникла 5–6 тисяч років тому, постійно розвиваючись як самостійний інститут суспільства. Об'єктивними передумовами для цього виступили потреба в організації та координації господарчих зусиль в умовах панування примітивних аграрних технологій, які небезпечно залежали від природи, необхідність обмеження та структурування суспільного насильства, безпека внутрішніх суперечностей та зовнішньої агресії.

Упродовж всієї історії людської цивілізації держава трансформувала власні функції відповідно до вимог розвитку суспільства, інколи й сама держава, будучи відповідальною за хід суспільного розвитку, впливала на необхідні зміни в ньому. На певному етапі розвитку суспільства його подальша еволюція стає невіддільною від становлення й розвитку держави як організації політичної влади, головної установи політичної системи суспільства, яка цілеспрямовано, стверджуючись за допомогою домінуючої частини населення в соціально неоднорідному середовищі,

забезпечує його цілісність і безпеку, організовує діяльність громадян і соціальних груп із застосуванням норм права, задовольняє загальні соціальні потреби, захищає права й інтереси громадян. Виникнення й існування держави пов'язується насамперед із соціальним розшаруванням суспільства, з його поділом на певні структурні частини, які мають як спільні, так і особливі, а нерідко й протилежні потреби й інтереси, перш за все – виробничо-розподільні [1, с. 25]. Державні інститути були покликані забезпечувати стабільність і ефективність господарських процесів, але в різних економічних системах і на різних етапах еволюції суспільства уявлення про масштаби, форми та методи взаємодії держави й економіки мали істотні відмінності.

У процесі історичного розвитку окремі інститути держави змінювалися, деякі – взагалі зникали (інститут абсолютної монархії), інші – з'являлися (участь громадян в управлінні державою). Відповідно з еволюційним розвитком держави змінювалися й теоретичні платформи її дослідження. Так, головними здобутками вже існуючих теорій і тих, що розробляються, є питання співвідношення між ринковими регуляторами й інструментами впливу держави на економічні процеси суспільства, а також умови й особливості їх застосування у розвиток національної економіки з урахуванням особливостей її формування та функціонування. В той же час погляди представників різних теорій вказують на те, що розвиток державно-суспільної системи характеризується елементами єдності та суперечностей, які аналізуються в процесі постійних трансформаційних змін.

Історія становлення держави, теоретичне обґрунтування ролі та здійснення державою регулюючих функцій в економіці, аналіз розроблених теорій і концепцій впливу держави на економічний розвиток суспільства висвітлені у численних наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, серед класиків економічної науки ці питання досліджували Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, Ф. Кене, Д. Майер, А. Маршал, Д. Рікардо, П. Самуельсон, Н. Смелзер, А. Сміт, Дж. Стігліц, Й. Шумпетер та ін. У результаті парадигмальних змін в економічній теорії процеси розвитку суспільства стали пояснювати, спираючись на інституціональну й інституціонально-еволюційну теорії. Цей напрямок репрезентовано О. Вільямсоном, Р. Коузом, У. Нельсоном, Д. Нортон, Ф. Хайеком. Дослідження впливу інститутів та інституційних змін на економічний розвиток держави знайшли відображення у працях провідних українських учених: В. Базилевича, З. Варналія, В. Гейця, А. Гриценка, П. Єщенко, І. Малога, Ю. Петруні, Р. Пустовіта, А. Чухна, О. Яременка та ін.

Незважаючи на наявність значного теоретичного надбання, науковці й досі переймаються пошуками опти-

мальної моделі соціально-економічного розвитку, визначення в ній місця держави, враховуючи національні особливості перебігу трансформаційних процесів і наголошуючи на важливості чинника державного регулювання. Потребують подальшого дослідження особливості функціонування і взаємодії інститутів держави та створення інституціональних засад формування ефективної державної політики, адекватної сучасним економічним реаліям і потребам суспільства.

Мета статті – дослідити вплив інституційних змін на економічний розвиток суспільства та визначити ступінь реалізації інституційного статусу держави в умовах глобальної невизначеності.

Вплив держави на економічний розвиток суспільства випливає із самої суті держави. Історія світового розвитку свідчить, що державне втручання та відповідний державний сектор в економічній системі існують з дуже давніх часів. Орієнтовно на початку III тисячоліття до н.е. у Стародавньому Шумері вже існувало державне господарство, за допомогою якого здійснювався облік робочої сили та засобів виробництва. Економічна сфера Стародавнього Сходу – країн «азіатського способу виробництва» характеризувалася спрямуванням до вдосконалення державного управління, дотримання законів, забезпечення охорони власності тощо. Мен-цзи (II–III ст. до н.е.) був прихильником державного втручання в господарську сферу, у тому числі регулювання земельних відносин.

Економічна позиція мислителів античного світу (зі зміцненням рабовласницьких відносин) визначалася процесом розробки принципів ефективної системи управління господарством рабовласника. З часом це модифікувалося до завдання організації та управління державою-містом. Очевидно, що про об'єктивні межі економічних функцій держави навіть не йшлося [2, с. 47].

Наступним шаблоном еволюційного розвитку економічної думки стало зародження економічних шкіл. Так, у XV ст. зародився меркантилізм, який на подальші декілька століть став основою для формування державної політики багатьох країн Західної Європи, які зараз є лідерами світової економіки [3, с. 45]. Представники меркантилізму (Дж. Локк, А. Монкретъен, У. Стаффорд, Д. Норс, Д. Юм, Дж. Стюарт, Т. Манн) були прихильниками активного державного втручання в економічне життя. Вони розглядали державу як організацію, здатну забезпечити природні права людей – безпеку та власність. Також до завдань держави поряд із обороною і підтримкою суспільного правопорядку в економічній сфері вони відносять розвиток економічної інфраструктури, а також підтримку національного капіталу у боротьбі з іноземними конкурентами за ринки збуту. Підтримка в освоєнні внутрішнього ринку здійснювалася через систему митного протекціонізму, яку деякі дослідники первісного нагромадження визначали як засіб «фабрикувати власних фабрикантів», а в освоєнні зовнішніх ринків використовувалися «експортні премії» [4].

У працях представників меркантилізму наголошувалось на необхідності (у зв'язку із розвитком міжнародної торгівлі) запровадження заходів податкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, та здійснювались спроби оцінки впливу державної економічної політики на розвиток країни. Наприклад, конкретні пропозиції А. Монкретъена

(1575–1621) щодо реалізації економічних функцій держави стосуються налагодження системи обліку доходів, запобігання проявам зловживань і корупції. Він зазначає, що «тепер, коли всі держави підлягають сплаті тисячі податків, тому здається більш необхідним, щоб кожен віддавав свій статок за декларацією та показував, яким є його дохід» [5, с. 181]. Він також наголошував на необхідності державної підтримки тих видів діяльності, які здатні принести значну вигоду державі, зокрема, йшлося про ефективне використання морського узбережжя. Отже, соціально-економічна суть меркантилізму полягала в тому, що держава повинна забезпечити умови для нагромадження буржуазного багатства.

На зміну поглядам меркантилістів, у XVIII ст. у Франції зароджується школа фізіократів. Економісти-фізіократи науково обґрунтували концепцію, відповідно до якої багатство суспільства створюється у сфері виробництва, а не обігу. Вони вважали, що єдиною продуктивною галуззю економіки є сільське господарство, розвиток якого повинен підтримуватись за допомогою інструментів державного впливу. Представником цієї школи Ф. Кене були сформульовані загальні принципи економічної політики «землеробської держави» [6, с. 306–316], що свідчить про відведення фізіократами державі провідної ролі в регулюванні економічного розвитку. Також Ф. Кене висунув теорію «природного порядку», в якій стверджував, що приватний інтерес не може відокремлюватися від інтересу суспільного [7, с. 11–12]. А реалізація цього можлива лише у випадку панування принципу економічної свободи, вільного підприємництва, ринкового ціноутворення та конкуренції [8, с. 171].

Теорії фізіократів породили доктрину «природної свободи», згідно з якою уряд не повинен регулювати та контролювати приватні підприємства, бо вільна конкуренція якнайкраще враховує інтереси суспільства. На цих підвалинах сформувалася класична теорія регулювання (саморегулювання), яка в принципі заперечує будь-яке втручання держави в економіку [9, с. 12].

Економісти-класики базували свої ідеї на положенні, що втручання з боку держави порушує природний стан господарства і стримує економічне зростання. А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» [10] наголосив на тому, що ринок є найкращим інструментом для забезпечення сталого економічного зростання та рівня стабільного суспільного добробуту. Вчений вважав, що головною рушійною силою економічного розвитку є намагання підприємців реалізувати свої власні інтереси. Під цим регулятором він розумів свободу вибору сфери діяльності, свободу підприємництва, наявність вільної конкуренції, яка дає можливість позбавити учасників ринку влади ціноутворення.

Д. Рікардо, як і А. Сміт, був прихильником ідеї «природної гармонії» та вважав, що в економіці діють об'єктивні та стихійні закони, які забезпечують встановлення економічної рівноваги за умови невтручання держави в економічні процеси. Він наголошував на необхідності формування державної економічної політики для забезпечення розвитку виробничих сил суспільства.

Ідеї класиків знайшли продовження у працях економістів нової хвилі, зокрема – Ж. Сея, Т. Мальтуса,

Дж. Мілля та ін. Так, Дж. Мілля не заперечував можливості та бажаності втручання держави в економічні процеси. «Уряд, – за висловлюванням науковця, – має брати на себе все те, виконання чого є бажаним для загальних інтересів людства і майбутніх поколінь або поточних інтересів членів суспільства, які потребують допомоги ззовні, якщо все це за своєю природою не може винагородити приватних осіб або суспільство, які доклали свої зусилля» [11, с. 489–491]. Економіст чітко усвідомлює, що самотужки ринок не може вирішити безліч проблем, переважно соціального характеру.

Розглядаючи еволюцію поглядів на роль держави в економічному розвитку, не можна залишити поза увагою ідеї наукового соціалізму К. Маркса та Ф. Енгельса. Цю течію науковці трактують як найбільш суперечливу, радикальну та таку, яка справила найбільший вплив на розвиток теорії державного регулювання.

Марксистський напрям економічної науки взяв за мету побудову соціалістичного (згодом – комуністичного) типу суспільства. Державі відводилась значна роль як у політичному, так і соціально-економічному житті. Основним правилом організації функціонування економіки виступала планомірність. Крім того, приватна власність повинна бути знищена та замінена суспільною (загальнонародною), що унеможливить експлуатацію людини людиною та викоренить нерівність між людьми. Причому здійснення такої політики вбачалося реалізувати лише за допомогою диктатури пролетаріату. В подальшому марксистські ідеї були розвинуті російським політичним діячем В. І. Леніним [12].

Яскравим прикладом практичного застосування теорій марксизму була економічна система Радянського Союзу. На початкових етапах відбувались значна структурна перебудова держави, швидке пристосування економічної системи до екстремальних умов функціонування, але вже через півстоліття адміністративно-командна система у «марксистсько-ленінському» варіанті вичерпала себе.

Вагомий внесок у розвиток теорії ринкової економіки зробили представники німецької історичної школи: Б. Гільдебранд, К. Кніс, Ф. Ліст, К. Бюхер, Г. Шмоллер та ін. Представники цієї школи у своїх дослідженнях висловлювались щодо необхідності широкого застосування інструментів державного регулювання економіки, але водночас застерігали від можливих результатів цього втручання. Так, Ф. Ліст значну увагу у своїх дослідженнях приділяв необхідності розвитку державного сектора економіки як невід'ємної складової народногосподарського комплексу, яка включає «державні засоби уряду, споживання цих засобів та управління ними» [13]. Одночасно вчений наголошував на необхідності здійснення належного суспільного контролю за державним управлінням.

Подальший внесок у розуміння ролі держави в економіці було зроблено основоположниками неокласицизму. Засновником та основним розробником неокласичного напрямку в економічній науці вважають А. Маршалла. Представники цієї школи (А. Маршалл, І. Фішер, А. Пігу та ін.) займалися багатоаспектним аналізом регульованої ринкової економіки, використовуючи як інструмент економічні моделі.

Своєрідною альтернативою розв'язання дискусійного питання місця та ролі держави в економічному розвитку

стало зародження такого напрямку економічної думки як інституціоналізм, який відкидав як цілковите панування держави в економіці, так і домінування ринку. Представники інституційної теорії (Т. Веблен, Дж. Кларк, Дж. Коммонс, У. Мітчел та ін.) були прихильниками антикризового регулювання економіки та ведення ліберально-реформаційної соціальної політики.

Слід також згадати й про роль Дж. Кейнса в економічному розвитку держави. На відміну від неокласичного принципу невтручання в економіку з боку держави Дж. Кейнс визначив провідну роль держави в регулюванні розвитку національного господарства. Йшлося про державу не тільки як про політичний інститут, а про інститут економічний – як один із суб'єктів господарювання.

Центральним завданням держави було забезпечення високого рівня «ефективного попиту», що сприятиме зростанню доходів [14, с. 13–23, 116, 127–140]. Передбачався розвиток попиту двох видів, а саме платоспроможної потреби населення у предметах споживання та попиту підприємців на засоби виробництва, що виступали в ролі інвестиційних товарів. У кінцевому результаті ефективний попит був виражений не тільки у зростанні рівня зайнятості та підвищенні добробуту населення, але й у зростанні прибутків підприємств. Щоб стримати зменшення сукупного попиту, Дж. Кейнс запропонував збільшувати витрати інвестування з метою позитивного впливу на підвищення рівня зайнятості та приросту національного доходу, при цьому рівень сукупного попиту мав залишатися на тому ж рівні. Для покращення розвитку підприємництва на уряд покладалося регулювання норми відсотка, розмір якого мав бути меншим за норму прибутку.

Після 30-х років ХХ ст. упродовж тривалого часу економічна система розвивалась під значним впливом поглядів Дж. Кейнса, який вважав, що саме держава мала взяти на себе функцію регулятора економічної сфери. Періодом активізації державного втручання в економіку вважають 50–60-ті роки ХХ ст. З інтенсифікацією ролі держави в економіці пов'язані всі значущі соціально-економічні досягнення сучасних країн-лідерів світової економіки. Кейнсіанська модель державного регулювання вважалася найбільшим періодом безкризового розвитку капіталістичної економіки упродовж післявоєнного періоду. Проте вже у 70-х роках почали проявлятися недоліки кейнсіанського «рецепта» виходу з кризи, за яких держава стала нездатною ефективно використовувати ресурси і тому була змушена вирішувати такі питання, як забезпечення цінової стабільності, зовнішнього балансу, конкурентоздатності й ефективності. Відбувся перегляд ідей, що раніше сприяли зростанню державного втручання в економіку.

На перший план виступають неокласичні погляди саморегулювання економіки: школа монетаризму, економіки пропозиції (А. Лаффер, Р. Мандал) і теорія раціональних очікувань (Дж. Мут, Р. Лукас, Н. Воллес).

Провідну роль у цей період відігравало вчення лауреата Нобелівської премії М. Фрідмена. В його основу покладені принципи вільного ринку, а своєрідним виходом із кризової ситуації вважалось невтручання держави в економічні процеси та панування вільного підприємництва. М. Фрідмен значну роль відводив грошам, що перебували

в обігу. Було рекомендовано скоротити обсяг друку грошей (збільшувати їх кількість лише відповідно до зростання обсягів виробництва); скоротити соціальні програми (зменшити обсяги державних виплат населенню) та обмежити пропозицію грошей і видачу кредитів [15].

Еволюційним можна вважати поєднання переваг неокейнсіанства та неолібералізму, що втілилось у формування поглядів «неокласичного синтезу». Сутність неокласичного синтезу (Дж. Гікс, П. Самуельсон) полягала в пропозиції використання (залежно від стану економічної системи) методів кейнсіанського регулювання або ж обмеженого регулювання, використання механізмів вільного рівноважного ринку [16].

Загострення кризи класичних і неокласичних поглядів у другій половині ХХ ст. як логічне продовження попередніх концепцій переросло у формування ідей неінституціоналізму (А. Алчіан, Дж. Б'юкенен, О. Вільямс, Г. Демсец, Т. Еггертссон, Р. Коуз, Д. Норт, М. Олсон, Р. Познер та ін.). Сучасний представник неінституціональних поглядів Д. Норт зазначає, що «неокласична теорія, як і інші теорії з інструментарію соціальних наук, у цей час не можуть дати задовільного пояснення відмінностей у функціонуванні суспільств та економік як в окремо взятий момент часу, так і протягом певного періоду», тоді як «розвиток теорії інституціональних змін є необхідною умовою подальшого прогресу соціальних наук загалом та економічної особливо» [17, с. 6]. Основою сучасних економічних поглядів цієї школи є вивчення економічних факторів залежно від інституціональних умов середовища, в якому вони функціонують [8, с. 176].

Що стосується поглядів вітчизняних науковців на проблематику місця держави в економічному розвитку, то у цьому контексті більшої уваги заслуговують напрацювання періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Наприклад, прихильниками поглядів марксизму та німецької історичної школи у питаннях взаємодії держави та економіки прийнято вважати І. Янжула, В. Яроцького, М. Соболева, М. Туган-Барановського та ін.

Так, вирішення проблеми грошового обігу у працях видатного українського вченого-економіста М. Туган-Барановського мало значний вплив на розвиток системи господарювання в період становлення ринкових відносин в Україні наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Сформована М. Туган-Барановським в зазначений період система наукових поглядів на процес грошового обігу не втрачає в певних частинах актуальності й сьогодні та може використовуватися як теоретико-методологічна основа для вирішення багатьох нагальних проблем становлення й розвитку національної економіки України [18, с. 1].

М. Туган-Барановський доводив, що здорова монетарна система і відповідна їй монетарна політика є необхідними умовами розв'язання всіх економічних проблем. Він відстоює ідею щодо активної ролі грошей і, зокрема, зображує грошово-кредитну систему як головне знаряддя планово-регулюючої діяльності держави. За М. Туган-Барановським, саме грошово-кредитна система – сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості і вирівнювання платіж-

ного балансу, – слугує одним з найважливіших об'єктів втручання держави в процес відтворення і є тим складником економічного життя країни, без регулювання якого неможливий ефективний розвиток вітчизняної економіки. Обґрунтовані вченим підходи є важливими для формування сучасних підходів монетарного регулювання в Україні, зокрема, зважаючи на необхідність виведення економіки на інноваційну модель розвитку.

У цьому контексті можна розглядати становлення інституційної моделі розвитку, яка передбачає істотну роль держави в економічному житті суспільства, що є водночас регулятором, найбільшим власником, а також суб'єктом, що реалізує підприємницькі функції в ряді важливих галузей народного господарства [18, с. 10–11]. Отже, обґрунтована М. Туганом-Барановським ідея про обов'язкове державне регулювання економіки взагалі та грошової системи зокрема була вірним припущенням щодо подальшого розвитку грошових відносин у світовій економіці. Таким чином, ідеї вченого щодо визначення ролі держави у формуванні монетарної політики не тільки мали вплив на формування економічних шкіл ХХ ст., але мають безсумнівне значення для реалізації ефективного та виваженого державного регулювання сфери грошового обігу на сучасному етапі розвитку України в умовах соціально-економічної нестабільності.

Шлях відносно повільної структурної еволюції, обраний Україною, за всієї його зовнішньої привабливості, виявився надто небезпечним. Джерело загрози полягало в тому, що консервативні структурні чинники формування нової інституційної системи залишалися вирішальними. Інституційна система не стала ефективним засобом інтеграції постсоціалістичного суспільства, оскільки відбивала безумовну перевагу тільки однієї або кількох корпоративних груп. У результаті нова інституційна система виявляється на багато років «обтяженою» пережитками минулого, що сповільнює її еволюцію і може знизити ефективність виконання нею своїх суспільних інтегративних функцій. Однак, відносно швидко адаптуючись до складних умов, інститути колишньої системи вкрай повільно перероджуються як певна система стереотипів і правил [19, с. 82].

Нині розвиваються сучасні теорії, пов'язані з величю ролі держави в економічному житті країни: інституціоналізм і неінституціоналізм, теорія суспільного вибору, прав власності, «індустріального та постіндустріального суспільства», теорія конвергенції та «технотронної» ери [20, с. 164]. Сучасні теоретичні концепції ролі держави в економіці спрямовані на гармонійне поєднання найкращих елементів ринкового саморегулювання із корегуючим втручанням державних інституцій. Безперечно, у ХХ ст. стало очевидним, що модель економічного розвитку країни визначається не просто за рахунок наявності базових інститутів – державних і приватних, формальних і неформальних, економічних, соціальних і політичних, – від рівня їх адекватності наявній структурі економіки та ефективності взаємодії державного та ринкового секторів. Саме ефективна взаємодія державного та ринкового секторів є комбінацією різних інструментів розміщення обмежених ресурсів між конкуруючими (альтернативними) цілями або напрямками їх використання [21]. Але при цьому роль держави як

безпосереднього учасника ринку повинна зменшуватися, тоді як роль держави як регулятора повинна зростати.

Принципові зміни в економічній парадигмі, що знаходять свій прояв у теорії та відбивають сучасну практику господарювання, викликають потребу в розробці нових підходів до обґрунтування шляхів створення такого механізму господарювання, в якому б забезпечувалось ефективне поєднання ринкових і державних інструментів регулювання економіки і вирішувались задачі зростання суспільного добробуту. Ситуація ускладнюється тим, що розвиток України сьогодні вступив у дуже важливу і водночас критичну фазу. Як підкреслює В. Лагутін: «Старі інституційні структури – від низу до верху, що формувалися, по суті, для обслуговування олігархічного капіталізму, вже не можуть більш-менш нормально функціонувати. Нові інститути народжуються з великими труднощами шляхом подолання зовні пасивного, але насправді досить гострого спротиву старих політико-економічних структур» [22, с. 13]. Отже, розробка та реалізація економічної політики держави вкрай потребує обґрунтування можливостей використання наявних і створення нових економічних інститутів, які б були адаптовані до вимог ринкової економіки та сприяли суспільному розвитку. Тобто повинно йтися про створення інституційних засад формування ефективної економічної політики та визначення ступеня реалізації інституційного статусу держави в умовах глобальних викликів.

Найбільш плідною для проведення досліджень у зазначеному напрямку слід вважати нову інституціональну економічну теорію. Усвідомлення практичної значущості розв'язання проблеми ефективного державного втручання в справах українських економістів (В. Геєць, А. Гриценко, П. Єщенко, І. Малий, В. Мандибур, О. Яременко) орієнтовані на пошук не тільки теоретичного підґрунтя, а й практичних рекомендацій щодо визначення ролі держави в сучасній економіці. Очевидно, що найефективнішим інститутом, здатним формувати та підтримувати стійкість національної економіки (здатність зберігати свою структуру та функціональні особливості впродовж певного інтервалу всупереч зовнішнім і внутрішнім шокам), є інститут держави. Як зазначає В. Осецький: «Інститут держави – це відносно відокремлена частина її механізму, що має ознаки інституційного статусу та користується певною автономією» [23, с. 63].

Забезпечення інституційного статусу держави за сучасних умов полягає не тільки і не стільки у продовженні пошуку свого соціально-політичного становлення та геостратегічної ідентичності, скільки у суттєвій трансформації соціально-економічного розвитку суспільства, в процесі якої повинна бути сформована багатокомпонентна сукупна інституційна система, відповідна глобалізаційним викликам сьогодення. Тут йдеться не лише про можливість укривити стислої в історичному періоді докорінної зміни соціально-економічної інституційної системи, а й про запуск реформ національних інститутів.

Сучасний рівень глобалізації та уроки кризи дають підстави говорити про формування своєрідної моделі відкритої держави, яка характеризується тим, що Україна може ефективно виконувати свої функції лише шляхом ін-

тенсивної координації своїх дій, політики з іншими країнами й активного запровадження міжнародних норм, правил і стандартів економічної політики у різних сферах. Отже, за умов глобалізації сам процес функціонування держави все більшою мірою визначається зовнішніми чинниками інституційного характеру [24, с. 315].

На порозі третього тисячоліття, коли міжнародна економічна конкуренція стає дедалі важливішим чинником розвитку всіх країн, економічно ефективним є та держава, яка відстоює свої національні інтереси та гарантує національну економічну безпеку. У цьому плані показовою є праця А. Гриценка «Архітектоніка економічної безпеки» [25], у якій автором створено концептуальні підстави органічного включення економічної безпеки в широкий контекст національних і глобальних трансформаційних змін та отримано дуже важливий результат: сьогодні в Україні для досягнення бажаного рівня економічної безпеки необхідно одночасно збільшувати роль держави в економіці та розвивати ринкові відносини, але на засадах додержання вихідної архітектонічної структури організації економічних систем та їхніх елементів. В обґрунтованій А. Гриценко концепції критерії економічної безпеки і критерії сталого розвитку не суперечать один одному, а є певними щаблями реалізації суспільного інтересу, зв'язок між якими є комплементарним і реалізується у понятті «безпечного зростання».

Розмірковуючи про роль держави в економічному розвитку, важливо зазначити, що в сучасних умовах посилення глобальної конкуренції відбувається запозичення багатьох інститутів та інституцій, які опосередковують соціально-економічне життя. При цьому розмах кризових процесів вимагає від країн переосмислення стратегій національного розвитку, адже глобалізація не лише створює механізми та джерела комунікацій, але й змінює якість тих діючих інститутів, що встановлюють правила та рамки функціонування господарських систем. Тобто глобальні трансформаційні зміни одночасно як підсилюють невизначеність траєкторії національного соціально-економічного розвитку, так і породжують нові можливості й альтернативи.

В умовах зростаючих соціально-інституційних розривів вирішальне значення в Україні набуває стратегія «покрокових змін». Поряд із проведенням кардинальних інституційних реформ на перший план сьогодні виходить завдання розроблення і реалізації національних програм досягнення суспільної стабільності як базису забезпечення інституційного статусу держави. Ці національні програми (детинізація економіки, подолання корупції, деолігархізація, захист прав власності, подолання фіктивного характеру фінансової сфери), як підкреслює В. Лагутін, мають сформувати дієву систему антикризових заходів, що не дозволить допустити неконтрольованого розвитку суспільства [22, с. 13].

Процес інтеграції України в середовище глобальної конкуренції викликає потребу орієнтування на інноваційну модель розвитку, тобто модель конкурентної поведінки проривного характеру. Умовою руху у цьому напрямку повинні виступати інституційні реформи, спрямовані на погоджені зміни правил і програм, що формують адекватні умо-

ви доступу до ресурсів і технологій. В умовах прискорення глобального інноваційного розвитку технологій наздогнати лідерів «у лоб» навряд чи вдасться, тому більш реалістичною альтернативою у виборі національної стратегії інноваційного розвитку виглядає «тунельний перехід», коли країна знаходить технологічну нішу, яка максимальною мірою відповідає національному соціально-економічному генотипу. Такий перехід є найбільш можливим, якщо національна економіка спирається на модель ендогенізації економічного зростання, яка свого часу була обґрунтована в Інституті економіки та прогнозування НАН України [26]. Перевагою цієї ендогенної моделі є орієнтація на випереджаючий розвиток, що вимушує державу та бізнес шукати критерії ефективності реформ у площині взаємного доповнення інститутів держави та інститутів ринку, що неможливо без продуманого використання наявних інституційних і ціннісних ресурсів суспільства.

Інноваційна економіка як одна з головних цілей національної стратегії соціально-економічного розвитку неможлива без уточнення орієнтирів економічних реформ, що передбачає збереження та подальше вдосконалення інституційних напрацювань України попередніх років незалежності. Сучасна недосконалість у функціонуванні як державного, так і ринкового інституційного механізму вимагає більш збалансованого інституційного устрою, особливо в контексті поглиблення інституційних ринкових змін господарської системи та загострення світових кризових процесів.

Висновки. Таким чином, для України важливо усвідомити необхідність сучасного наукового переосмислення самої ролі та змісту інститутів держави в економічних і соціальних процесах, оскільки вони не лише впливають на діяльність соціальних процесів, а й покладені в їхню основу. Сьогодні життєво необхідна саме цілісна (системна) концепція, покликана, з одного боку, дати переконливі відповіді на питання про те, як саме створюються та самоорганізуються відповідно до об'єктивних вимог часу нові інституційні утворення, як стійкі інституційні форми можуть модернізуватись, змінювати стратегію і тактику діяльності та в який спосіб вони, функціонально консолідуєючи, можуть системно взаємодіяти у контексті якісного відтворення різноманітних інтересів суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєц В. М. Общество, государство и экономика: единство и противоречия. М. : Ин-т экономики, 2012. 66 с.
2. Наркізов М. М. Інституційне забезпечення реалізації економічних функцій держави : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Харків, 2015. 241 с.
3. Сафронов С. А. Государство в экономической системе общества. Днепропетровск : Січ, 1999. 212 с.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал : соч. М. : Политиздат, 1960. Т. 23. 923 с.
5. Монкретьен А. Трактат о политической экономии // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. Т. 1 : От зари цивилизации до капитализма. М. : Мысль, 2004. С. 168–182.
6. Кене Ф. Общие принципы экономической политики земледельческого государства и примечания к этим принципам // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. Т. 1 : От зари цивилизации до капитализма. М. : Мысль, 2004. С. 306–316.
7. Могильний О. М. Державне регулювання економіки. Київ : Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України, 2006. 490 с.
8. Кіндзерський В. В. Еволюція теоретичних поглядів на роль держави в економічних процесах. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка*. 2013. Вип. 7 (4). С. 169–177.
9. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. Київ : ІАЕ УААН, 2002. 430 с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. : Соцгиз, 1962. 684 с.
11. Миль Дж. С. Основы политической экономии // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. Т. 1 : От зари цивилизации до капитализма. М. : Мысль, 2004. С. 473–494.
12. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. М. : Политиздат, 1979. Т. 33 : Государство и революция. 1981. 433 с.
13. Лист Ф. Национальная система политической экономии // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. Т. 3 : Эпоха социальных переломов. М. : Мысль, 2005. С. 55–67.
14. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М. : Прогресс, 1978. 494 с.
15. Фридмен М. Количественная теория денег. М. : Дело, 1996. 155 с.
16. Самуельсон П., Нордхаус В. Экономика. М. : Вильямс, 2006. 1360 с.
17. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 6–17.
18. Кучин С. П. Теорія грошового обігу у спадщині М. І. Тугана-Барановського : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.04. Київ, 2006. 19 с.
19. Яременко О. Л. Інституційні реформи і проблема боргової залежності державних інститутів. *Економічна теорія*. 2015. № 4. С. 82–88.
20. Ватаманюк З. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика. Львів : Новий Світ-2000, 2005. 648 с.
21. Кульчицький Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2011. 687 с.
22. Лагутін В. Д. Стабільність суспільного розвитку: досвід міждисциплінарного дослідження. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 5–18.
23. Осецький В. Л. Управління власністю як умова посилення функцій держави: інституційний контекст. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2016. № 1 (55). С. 61–68.
24. Згуровський М. З., Пахомов Ю. М. Геоелекономічні сценарії розвитку і Україна : монографія. Київ : Академія, 2010. 328 с.
25. Гриценко А. А. Архітектоніка економічної безпеки : монографія. Київ : ІЕПР НАНУ, 2017. 312 с.
26. Геєць В. М., Скрипниченко М. І. Від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої стратегії розвитку економіки. *Економіка та прогнозування*. 2003. № 1. С. 34–46.

REFERENCES

- Fridmen, M. *Kolichestvennaya teoriya deneg* [The quantitative theory of money]. Moscow: Delo, 1996.
- Geyets, V. M. *Obshchestvo, gosudarstvo i ekonomika: yedinstvo i protivorechiya* [Society, State and Economy: Unity and Contradictions]. Moscow: In-t ekonomiki, 2012.
- Heiets, V. M., and Skrypnichenko, M. I. "Vid ekzohenno zaleznoi do endohenno oriientovanoi stratehii rozvytku ekonomiky" [From exogenously dependent to an endogenously oriented strategy for economic development]. *Ekonomika ta prohnozuvannia*, no. 1 (2003): 34-46.
- Hrytsenko, A. A. *Arkhitektonika ekonomichnoi bezpeky* [Architectonics of economic security]. Kyiv: IEPR NANU, 2017.
- Kene, F. "Obshchiye printsipy ekonomicheskoy politiki zemledelcheskogo gosudarstva i primechaniya k etim printsipam" [General principles of economic policy of the agricultural state and notes to these principles]. In *Mirovaya ekonomicheskaya mysl. Skvoz prizmu vekov. Vol. 1 : Ot zari tsivilizatsii do kapitalizma*, 306-316. Moscow: Mysl, 2004.
- Keyns, Dzh. M. *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg* [General theory of employment, interest and money]. Moscow: Progress, 1978.
- Kindzerskiy, V. V. "Evolutsiia teoretichnykh pohliadiv na rol derzhavy v ekonomichnykh protsesakh" [Evolution of theoretical views on the role of the state in economic processes]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Ekonomika*, no. 7 (4) (2013): 169-177.
- Kuchyn, S. P. "Teoriia hroshovoho obihu u spadshchyni M. I. Tuhana-Baranovskoho" [The theory of money circulation in the legacy of M. I. Tugan-Baranovsky]: *avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.01.04*, 2006.
- Kulchytskyi, Ya. V. *Suchasni ekonomichni systemy v umovakh ekolohizatsii ta hlobalizatsii (teoretyko-metodolohichni zasady porivniannia)* [Modern economic systems in the conditions of ecologization and globalization (theoretical and methodological foundations of comparison)]. Lviv: Liha-Pres, 2011.
- Lahutin, V. D. "Stabilnist suspilnoho rozvytku: dosvid mizhdystsypinarnoho doslidzhennia" [Stability of social development: the experience of interdisciplinary research]. *Ekonomichna teoriia*, no. 2 (2017): 5-18.
- Lenin, V. I. *Polnoye sobraniye sochineniy. T. 33 : Gosudarstvo i revoliutsiya* [Full composition of writings. Vol. 33: State and Revolution]. Moscow: Politizdat, 1981.
- List, F. "Natsionalnaya sistema politicheskoy ekonomii" [National system of political economy]. In *Mirovaya ekonomicheskaya mysl. Skvoz prizmu vekov. Vol. 3 : Epokha sotsialnykh perelomov*, 55-67. Moscow: Mysl, 2005.
- Marks, K., and Engels, F. *Kapital* [Capital]. Moscow: Politizdat, 1960.
- Mil, Dzh. S. "Osnovy politicheskoy ekonomii" [Fundamentals of political economy]. In *Mirovaya ekonomicheskaya mysl. Skvoz prizmu vekov. Vol. 1 : Ot zari tsivilizatsii do kapitalizma*, 473-494. Moscow: Mysl, 2004.
- Mohylnyi, O. M. *Derzhavne rehuliuivannia ahrarnoho vyrobnytstva v period transformatsii ekonomiky* [State regulation of agrarian production in the period of economic transformation]. Kyiv: IAE UAAN, 2002.
- Mohylnyi, O. M. *Derzhavne rehuliuivannia ekonomiky* [State regulation of Economy]. Kyiv: In-t pidhotovky kadriv derzh. sluzhby zainiatosti Ukrainy, 2006.
- Monkreten, A. "Traktat o politicheskoy ekonomii" [A Treatise on Political Economy]. In *Mirovaya ekonomicheskaya mysl. Skvoz prizmu vekov. Vol. 1 : Ot zari tsivilizatsii do kapitalizma*, 168-182. Moscow: Mysl, 2004.
- Narkizov, M. M. "Instytutsiine zabezpechennia realizatsii ekonomichnykh funktsii derzhavy" [Institutional support for the implementation of economic functions of the state]: *dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.01*, 2015.
- Nort, D. "Institutsionalnyye izmeneniya: ramki analiza" [Institutional changes: the scope of analysis]. *Voprosy ekonomiki*, no. 3 (1997): 6-17.
- Osetskyy, V. L. "Upravlinnia vlasnistiu yak umova posylennia funktsii derzhavy: instytutsiyni kontekst" [Property management as a condition for strengthening the functions of the state: the institutional context]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, no. 1 (55) (2016): 61-68.
- Safronov, S. A. *Gosudarstvo v ekonomicheskoy sisteme obshchestva* [State in the economic system of society]. Dnepropetrovsk: Sich, 1999.
- Samuelson, P., and Nordkhaus, V. *Ekonomika* [Economy]. Moscow: Vilyams, 2006.
- Smit, A. *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [A study on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow: Sotsekiz, 1962.
- Vatamaniuk, Z. *Instytutsiini zasady formuvannia ekonomichnoi systemy Ukrainy: teoriia i praktyka* [Institutional Principles of the Formation of the Ukrainian Economic System: Theory and Practice]. Lviv: Novyi Svit-2000, 2005.
- Yaremenko, O. L. "Instytutsiini reformy i problema borhovozi zalezhnosti derzhavnykh instytutiv" [Institutional reforms and the problem of debt dependence of state institutions]. *Ekonomichna teoriia*, no. 4 (2015): 82-88.
- Zhurovskyy, M. Z., and Pakhomov, Yu. M. *Heoekonomichni stsennari rozvytku i Ukraina* [Geoeconomic scenarios of development and Ukraine]. Kyiv: Akademiia, 2010.